

JURNALİSTİKA**ƏXLAQ NORMALARI AZƏRBAYCANDA JURNALİST
PEŞƏKARLIĞININ YENİ GÖSTƏRİCİSİ KİMİ****C.Ə.MƏMMƏDLİ***Bakı Dövlət Universiteti*

Əvvəlcədən qeyd edək ki, jurnalistin peşə etikasını Azərbaycan media mühiti üçün yeni deyil. Azərbaycan jurnalistləri peşə etikasının bir sıra məqamlarını XX əsrin əvvəllərindəki qəzetlərimizdə təcrübədən keçirmişlər. Bütün mənfi keyfiyyətlərinə baxmayaraq sovet-kommunist jurnalistikası jurnalist yazılarında əxlaq normalarını pozmağı qadağan etmişdi. Dəmir senzuranın özü də jurnalist əsərində təhqirə, diffamasiyaya sədd çəkmişdir. Azərbaycan jurnalistikasında 1990-cı illərin əvvəllərindən özəl sektorun yaranması ilə sayca çoxalan KİV peşə etikasını problemini mütləq şəkildə gündəmə gətirdi. Bu ciddi problemin bəzi cəhətlərinə diqqət edək.

Hər bir insanın cəmiyyət qarşısında və habelə daxilən mənəvi, əxlaqi normaları olduğu kimi, hər bir peşənin, hər bir fəaliyyət sahəsinin də əxlaq normaları mövcuddur. Bu normalar peşənin inkişaf tarixi ilə formalaşır, yetkinləşir və sahənin bütün adamları üçün qaçılmaz atributlara çevrilir. Həmçinin, hüquq işçisinin, biznesmenin, müəllimin... yuridik qanunlara ciddi əməl etməsilə bərabər, bu sahələrdə tarixi inkişaf mərhələlərinin formalaşdırdığı əxlaq normalarına da necə xüsusi diqqətlə yanaşmaları göz qabağındadır. Cəmiyyətin indiki inkişaf çağında əxlaq normalarına etinasızlıq göstərən peşə adamlarının tezliklə nüfuzdan düşmələri, peşə və sənət dünyasında gedən gərgin və kəskin rəqabətdə tez uduzmaları da göz qabağındadır. Jurnalistika bu sırada özünün əxlaq normalarına diqqət yetirən, yaxud, yetirməli olan vacib fəaliyyət sahəsidir. Onun da əxlaq normaları, əxlaq prinsipləri xeyli vaxtdan bəri formalaşmışdır və bu sahənin peşəkarları həmin normalara və prinsiplərə əməl etməklə də əməkdaşı olduqları media orqanlarının nüfuzunu qaldırmağa xeyli səbəb olurlar.

Jurnalistikanın əxlaq normaları bu sahədə təcrübə artdıqca formalaşır. Jurnalistin peşə əxlaqı ilə onun peşə borcu bir-birinə çox yaxındır. Peşə əxlaqı kontekstində borc mühüm keyfiyyət kimi qəbul edilir. "Borc jurnalistin cəmiyyət qarşısında - oxucu, dinləyici, tamaşaçı qarşısında düzgün, obyektiv informasiyaya görə məsuliyyətini tənzimləyir". (1, səh. 39).

Bu şəraitdə insanların taleyinə təsiri ilə bağlı olaraq jurnalist sosial məsuliyyət hiss edir. Jurnalist təkcə cəmiyyət qarşısında deyil,

onun əsərlərinin əsl hakimi olan oxucu, tamaşaçı auditoriyası qarşısında da böyük məsuliyyət daşıyır.

Jurnalistin əxlaqı onun şəxsi davranışı və şəxsi həyatının faktlarından dəfələrlə çox onun əsərlərinin mahiyyətində özünü göstərir.

Jurnalist dərk etməlidir ki, o, tirajlanan sözün sahibidir. ^{Tirajlanan} sözün məsuliyyəti isə çox böyükdür. Bu, ilk növbədə, əlbəttə, jurnalistin dediyi sözə görə daşdığı əxlaq məsuliyyətidir.

Məlumdur ki, yazıçı, bədii söz sənətinin peşəkarları daha çox və ya həmişə bədii təxəyyülün məhsulunu oxucuya təqdim edirlər. Hətta, bu obrazlar konkret adamlar olsalar belə (sənədli hekayə, sənədli povest və s.), yazıçının həmin adamları obrazlaşdırmaq, bu obrazları tipikləşdirmək "hüququ" var. Jurnalistika isə həmişə konkret, məlum adamlarla işləyir və məhz bu adamların da jurnalistdən əxlaq tələb etməyə haqları var. Jurnalistə informasiya verən mənbənin də onu əxlaqlı görmək haqqı var. Hətta, jurnalistin peşə həmkarlarının da belə bir tələb haqqını onların əlindən almaq olmaz.

Amerika jurnalisti Samuel Bovlesin hələ 1871-ci ildə dediyi bu sözlər indi də gündəmdədir: «Jurnalistin haqqında bəhs etdiyi insanı onda olmayan cəhətlərlə xarakterizə edə bilməz. Qəzetin səhifəsi insanı və hadisəni şişirtmədən təqdim etməkdən ibarətdir.»(1, səh.38)

Bütün bunlara analitik mövqedən yanaşsaq, belə bir aydın mənzərə yaranacaq: oxucu, tamaşaçı, dinləyici jurnalistdən onu aldatmamaq, ona yalan informasiya təqdim etməmək, hadisələri quraşdırmamaq kimi əxlaq normalarına zidd hərəkətlərdən çəkinməyi tələb edir.

İnformasiya mənbəyi onun jurnalistə tirajlanmaq üçün təqdim etdiyi informasiyanı təhrif etməmək tələbini qoymağa haqlıdır. Jurnalist əldə etdiyi informasiyaya özünün interpretasiyalarında heç bir şəxsi, qrup maraqlarına söykəyə bilməz. Alınan informasiyanın işlənməsi və təqdimi məqamları professionallıqdan əlavə, xüsusi əxlaq məqamlarına əməl etməyin də vacibliyini şərtləndirir.

Jurnalistin əxlaq normaları bu sahənin peşəkarları tərəfindən tarixi inkişaf prosesində formalaşmış. "Norma - davranışın ictimaiyyət tərəfindən qəbul edilən tipik variantlarını müəyyənləşdirir." (1, səh.38) Tarixən tipikləşən bu normalar jurnalisti məsuliyyətə və ciddiyyətə dəvət edir.

Jurnalistin ən ciddi peşə normalarından biri onun *altruist* xarakteridir. Bu xarakter jurnalisti ictimai marağı öz marağından üstün tutmağa çağırır. Jurnalist hər hansı bir şəxsi marağı üçün material hazırlamaq, yaxud şəxsi maraqlardan doğan motivlərlə informasiyanı izləmək kimi hərəkətləri ilə özünü gözdən salır. Belə jurnalist tezliklə informasiya mənbəyinin gözündən düşür və o, hər hansı informasiya mənbəyinə müraciət zamanı haqlı etinasızlıq, etimadsızlıq faktları ilə üzləşməli olur.

Oxucu, tamaşaçı məktublarına, auditoriyanın rəyinə etinasızlıq jurnalistin təkə özünü deyil, bütöv redaksiya kollektivini gözdən sala bilər. Oxucu məktublarının dərcə hazırlanması zamanı ona jurnalistin öz istəyini ifadə edən əlavələri, ciddi dəyişiklik, üsluba hiss olunacaq müdaxilə məktub müəllifi tərəfindən ona hörmətsizlik kimi qəbul edilir.

İri müəssisələrin xəbərlər xidmətinin kifayət qədər aydın informasiya təqdimindən sonra, jurnalistin mütləq müəssisənin rəhbəri ilə, nazirlə görüşmək tələbi müxbirə qarşı əsaslı şübhələr yarada bilər.

İctimai yerdə, bazarda yaxalanan oğrunun milliyyətini qabartmaq jurnalistin xüsusi məqsəd güdməsi kimi başa düşülə bilər.

2001-ci il avqustun 13-də Azərbaycan prezidentinin milli-mənəvi dəyərlərlə bağlı xüsusi bəyanatı Azərbaycan mediasının ayrıca mövzusunə çevrildi. Bu, özlüyündə çox yaxşı keyfiyyət idi. Lakin bu bəyanatla bağlı fəaliyyətində bəzi informasiya vasitələri ciddi narazılığa səbəb olan nöqsanlara yol verdi. Telekanallardan biri əxlaqsızlıq faktı ilə əlaqədar aparılan polis əməliyyatı zamanı polis əməkdaşlarının döydüyü və sonra güc tətbiq edərək açdığı qapının arxasındakı kişi və qadını açıq şəkildə tamaşaçıya təqdim etməklə qəbahətə yol vermişdir...

Bütün bu tipli məqamların ifadəsinə yol verilməməsinin, əlbəttə, ilk növbədə qanuni əsasları vardır. Lakin bundan əlavə jurnalist peşəsinin sahibləri bu sahənin iş metodlarında yazılmamış mənəvi normalara da sükənməyin vacibliyini dərk etmişlər. Ona görə də zaman keçdikcə hüquqi, qanuni aspektlərin təsbit etmədiyi məqamları, yazılmamış qanunları kodekslər və prinsiplər şəklində formalaşdıraraq jurnalistlər özlərinin fəaliyyət mexanizmini yaratmışlar. Bütün bu prinsip və kodekslər jurnalisti mənəvi-əxlaqi sağlamlığa, cəmiyyət qarşısında əxlaqi borcunu dərk etməyə çağırır. "Əxlaqi hisslər deyəndə isə biz insanın həyat həqiqətlərini dərk etmə anında cəmiyyətdə formalaşmış normalardan çıxış etməsini nəzərdə tuturuq"(4, səh. 210).

Jurnalistin əxlaqi hissləri və əxlaq çərçivəsində fəaliyyəti dedikdə isə onun peşə borcuna, öz həmkarları arasında illərlə formalaşmış peşə borcuna, özünün iş yoldaşları əhatəsində nüfuzuna münasibəti nəzərdə tutulur. Bu münasibətin dərinliyində jurnalistin yaradıcılıq üslubu da öz əksini tapır. Jurnalistin peşə ləyaqətinin formalaşma prosesi bu məqamlarda baş verir. Peşə ləyaqəti jurnalistin nüfuzunu, həmkarları içərisində yerini müəyyən etməklə onun fərdi üslubunun da yetkinləşməsinə xüsusi şərait yaradır.

Başqalarını hiss etmək, yeri gələndə dərdə şərik olmağı bacarmaq jurnalistin obyektiv ifadəsinə - həm də maraqlı ifadəsinə mütləq təsir göstərir. Bu mənada beynəlxalq jurnalistikada son vaxtlar "*empatiya*" kimi bir anlayış həm leksik vahid kimi, həm də peşənin bir məqamının ifadəsi kimi dəbə minməkdədir. Yunan dilində olan "patho" (dərdə şərik olmaq) sözündən və özünə istiqamətləndirmək periferksi anlamında "et" şəkilçisindən ibarət olan "empatiya" yaranışının ilk çağlarında etika və estetikanın predmeti kimi qəbul olunmuşdur. (3, səh. 15). İstər estetikada, istərsə də jurnalistin peşə keyfiyyətində "empatiya" insanın özgə dərdini özünüküləşdirmək, başqasının dərdini, yaxud sevincini özünükü kimi qəbul etmək şəklində izah edilir. (2, səh. 69) Peşə fəaliyyətinin çox böyük vaxt çərçivəsini cəmiyyət üzvləri arasında keçirən və əsasən insanı obyekt seçən jurnalistin empatiya keyfiyyəti onun əxlaq normalarında mühüm əlamət kimi qəbul oluna bilər. Jurnalistikada "empatiya" anlayışı müsahibin hisslərinə reportyorun şərik olması, onun hissləri ilə yaşaması keyfiyyətindən bəhs olunan bir yazıda müəllif telejurnalist Mir Şahinin Nəсібə Zeynalova ilə "Təmiz söhbət"ini xatırlayır: "Bir az xəstə, bir az kövrək, bir az incik, bir az unudulmuş Nəсібə xanım uzun söhbətin sonunda haqsız laqeydliyin acı anlarını ifadə edən bir məqam yaşayır. Özünün uzun səhnə ömrünün bütün anlarında ancaq güldürən, yalnız gülən bir aktrisanın unudulmaq faciəsi. Hələ "Təmiz söhbət" in sonuna çox var. Amma tamaşaçı çox qərribə və gözlənilməz, qəfil bir

sonluqla qarşılaşır: Aparıcı Mir Şahin unudulmuş sənətkarın öyrəşdiyimiz amplusından çox uzaq faciəvi anında özü də kövrəlir və "Bədir, uşaqlar, qurtardıq" deyə söhbəti başa vurur. Və əslində öyrəşdiyimiz stereotiplə yanaşsaq, montajda mütləq çıxarılmalı olan bu məqam - "uşaqlara" həmin müraciət proqramda qalır, empatiyanın jurnalistika dərslərinə salınacaq ideal variantı alınır"(5). Belə məqamlar, əlbəttə, jurnalistdən insanlıq keyfiyyətindən əlavə, bir az da "aktyorluq" bacarığı tələb edir.

Türkiyənin Azərbaycana translyasiya edilən STV «Saman yolu» televiziya kanalında* xeyli vaxtdan bəri «Mətbəx keyfi» adlı bir proqram efirə çıxır. Gündəlik (I-V günlər) və bir saat yarım davam edən bu proqramın müəllifi və aparıcısı Nuriyə xanım jurnalistin, ələlxüsus telejurnalistin çox yüksək səviyyəli empatiya keyfiyyətini yaşayır. Tamaşaçılar onun telefon zənglərinə qulaq asmaq, qonaqları dinləmək, qonaqları danışdırmaq, verilişin personajları kimi çıxış edən aşpazlarla danışmaq anlarından empatiya məqamlarında kontekstə uyğun olaraq necə kövrəldiyinin, necə qulaq kəsildiyinin, necə qayğılı, kədərli, sevincli...olduğunun yüz dəfələrlə şahidinə çevrilmişlər.

İstedadlı jurnalist oxucunun ümumiyyətlə emosionallığa meylini nəzərə almaqla belə anları üslubi məqama çevirməyi bacarmalıdır. Lakin hər şey əxlaq çərçivəsində.

Bu gün jurnalistin əxlaq normalarına münasibəti və bununla bağlı peşə etikasına diqqəti xüsusi vurğu ilə üzə çıxır. Dünya təcrübəsində və eləcə də Azərbaycan jurnalistikasında qanuni əsaslardan bir az da öndə izlənilən etik normalar, peşə etikasının bəzi məqamları üzərində geniş dayanmalı olacağıq.

Hər şeydən əvvəl aydınlaşdıraq: ümumiyyətlə peşə etikası nədir? İnsan fəaliyyətinin ictimaiyyətlə, cəmiyyətlə bağlı bütün sahələrinə dair qanunlar hazırlanır. Bu qanunlar insanın belə sahədəki müəyyən işinin fəaliyyət mexanizmidir. Bunsuz iş görmək çox çətindir. Bir də elə sahələr var ki, burada insanın fəaliyyəti üçün qanunlarla birlikdə etik normalar da iştirak edir. Etik normalar o sahələrə daha çox aiddir ki, orada işin obyekt, fəaliyyət sferası insanla, cəmiyyətlə bağlıdır. Və həm də o yerdə ki, peşə sahibinin öz işinə səhlənkar, etinasız, başqalarına ziyan vura biləcək məqamları da olur. İnsanların bu tipli bir çox sahələrdəki tarixi təcrübəsindən peşə etikası doğmuşdur.

Peşə etikası tarixən yazılmamış "qanunlar" şəklində ortaya çıxır. İnsan hər hansı fəaliyyət sahəsində vicdanın səsinə, ədalətə, cəmiyyətdə müsbət qəbul olunan qaydalara söykənməklə iki başlıca məqsəd izləmişdir: 1. Peşənin, eləcə də bu peşənin ifadəsindən lazımlılıq, yararlılıq səviyyəsini qaldırmaq; 2. Cəmiyyət, insan qarşısında məsuliyyətini dərk etmək.

İnsan fəaliyyətinin mühüm sahələrindən olan tibb işinin, yaxud vətəndaşların hüquqlarını müdafiə edən, qanunların icrasını nəzarətdə saxlayan ədalət məhkəməsinin öz qanunlarından başqa peşə etikası da vardır. Həkimin Hippokrat andı onun öz xəstələrinin arzusu əleyhinə olaraq xəstəliyin elan olunması, yaralı, xəstə adamın, hətta düşmən

* STV kanalının Azərbaycanda yayımlanması Televiziya və Radio Şurasının 28 dekabr 2006-cı il tarixli qərarı ilə dayandırılmışdır.

olarsa belə, müalicə olunmaq hüququna ədalətlə yanaşmağı tələb edir. Eləcə də jurnalistika ictimai bir institut olaraq insanlara, cəmiyyətə xidmət göstərdiyinə, insanla bağlı olduğu görə hər gün öz fəaliyyətində müxtəlif problemlərlə üzləşə bilər. Bu problemlərdən biri etik prinsiplərdir.

Hər bir xalqın, hər bir millətin öz fərqli mentaliteti, zövqü və abırı mövcuddur. Məsələn, Azərbaycan xalqında böhtan atmaq, yalan danışmaq, başqasının əleyhinə fakt yığmaq tarixən nakişilik kimi qiymətləndirilib. Sonralar bu keyfiyyətlərin bir çoxuna qanunla cəza işi təsbit olunsada, çox zaman yazılmamış “qanunlar” daha kəsərli olmuşdur. Bizim xalqın tarixində ən ağır qətl cinayətinin də günahın etirafı və üzr istəməklə bağışlandığı məqamlar az olmayıb. Jurnalistlərin peşə etikası kodekslərində səhv informasiyaya, təhqirə görə üzr istəməyin bir üsulu kimi tətbiq olunan təkzib forması günahın səmimi etirafına görə ölüm faktını belə bağışlayan xalq adətinə çox bənzəyir.

Yaxud, “Qurani-Kərim”dən gələn və xalqın min illərdən bəri sınaqdan keçirdiyi düz danışmaq, düz məlumat vermək tələbini götürək. Yalan məlumatın hüquqi cəzası bir yana, xalq arasında yalanın “müəllifinə” heç vaxt hörmət olmayıb. Yalançı adam heç vaxt ağsaqqal statusuna yüksəlməyib. Qəzətdə, bütövlükdə KİV-də belədir. Müntəzəm yalan informasiya verən mətbuat orqanı heç vaxt oxucu hörməti qazana bilməz. Ona görə də reytingə, yüksək tiraja ehtiyaca məhkum olan qəzet ancaq doğru söz deməli, dediyi sözə görə cəmiyyət qarşısında məsuliyyət daşımalıdır. Bütün bunlar jurnalistin peşə etikasının predmetidir, obyektidir. Mətbuat yaranandan bu günə qədər şifahi və yazılı şəkildə formalaşan etik prinsiplər bizim zamanda Azərbaycan jurnalistlərinin fəaliyyət mexanizminin tərkib hissəsinə çevrilmişdir. Buna Qərb mətbuatında daha çox diqqət yetirildiyinə və Azərbaycan jurnalistikasının bu məsələdə Qərb məktəbinə söykəndiyinə görə həmin təcrübənin nəzəri problemlərinə diqqət etmək vacibdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Авраамов Д.С. Профессиональная этика журналиста. М., 1999.
2. Бодалев А.А. Личность и общение. М., 1995.
3. Перепечина Г.В. Эмпатия - профессионально важное качество тележурналиста. Вестник МГУ, серия "Журналистика", №5, 1998.
4. Якобсон П.М. Психология чувств. М., 1958.
5. "525-ci qəzet", 25 mart 2002.

НОРМЫ ПОВЕДЕНИЯ, КАК НОВЫЙ ПОКАЗАТЕЛЬ ПРОФЕССИОНАЛИЗМА ЖУРНАЛИСТА В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

ДЖ.А.МАМЕДЛИ

РЕЗЮМЕ

В статье повествуется о сущности профессиональной этики журналиста, связи между профессиональным долгом и профессиональным поведением, месте и роли этических норм в творчестве журналиста. Автор, используя иллюстративные факты, раскрывает тему о применении западных профессиональных этических стандартов журналистики в медиа-пространстве Азербайджана, пренебрежение и беспокойство по

отношению к ним общественного мнения. В статье так же уделяется внимание проблеме о необходимости применения новых качественных правил в сфере профессиональной этики и в отношениях журналиста с обществом в системе средств массовой информации современной Азербайджанской Республики, вышедшей из системы советской цензуры. В статье так же подчеркивается, что читатель, зритель, слушатель требует от журналиста точной, объективной, справедливой информации, соблюдения им таких норм поведения, как непредоставление ложной информации и отказ от поступков, противоречащих этическим нормам профессионального поведения. Только лишь в этом случае творчество журналиста может подняться на профессиональный уровень.

***THE ETHIC NORMS, AS NEW FACTOR OF THE JOURNALIST
PROFESSIONALISM IN AZERBAIJAN***

J.A.MAMMEDLI

SUMMARY

The article deals with the essence of the profession ethics of the journalist, the relations between profession duty and profession moralities and the importance of the ethic norms in the journalist activity. Using the illustrative facts, the author of the article reveals the application the Western profession ethics standards in the media location of Azerbaijan. The attention is attached also to the problem on the necessity of the new qualities in the sphere of the profession ethics and in the relations between the journalist and society in the mass media system of Azerbaijan Republic got independence from the Soviet Censor System. It is also mentioned in the article that the readers, listeners and spectators require from the journalists to be honest, fair and impartial, not to give disinformation which are characterized to break the ethic norms on professional behavior. Only in this case the activity of the journalist can be raised to professional level.